

Krystyna Chałas

Katolicki Uniwersytet Lubelski
ORCID: 0000-0002-8303-5211

Szkoła środowiskowa i szkoła w środowisku – dwie strategie rozwojowe szkoły wiejskiej i jej podmiotów

Community school and school in the community – two development strategies of the rural school and its entities

Streszczenie

Szkoła wiejska funkcjonuje w specyficznym środowisku wychowawczym. Tworzą je wartości wiejskie: godność rolnika, ziemia, gospodarstwo rolne, gospodarstwo domowe, praca na roli, rodzina wiejska, kultura ludowa, przyroda.

Integracja treści programowych z wartościami wiejskimi stwarza szansę budowania szkoły w perspektywie jej rozwoju, jak również rozwoju jej podmiotów. W ten sposób budowana jest szkoła środowiskowa – czerpiąca treści/wartości, które tkwią w środowisku społeczno-kulturowym i przyrodniczym, ubogacając realizację swoich funkcji.

Szkoła w środowisku to placówka wychowawczo-dydaktyczna, która staje się ośrodkiem animacji społeczno-kulturowej i edukacyjnej, swego rodzaju laboratorium nowych pomysłów rozwiązań aktualnych problemów wsi. Łączy środowisko wiejskie z szerokim środowiskiem ponadlokalnym, otwiera nowe perspektywy dla szkoły, jej podmiotów i mieszkańców wsi.

Słowa kluczowe: środowisko wychowawcze, wartości wiejskie, szkoła środowiskowa, szkoła w środowisku

Abstract

The rural school operates in a specific educational environment. It's created by rural values: the dignity of the farmer, land, farm, household, farm work, rural family, folk culture, nature.

Integration of curriculum content with rural values creates an opportunity to build the school in the perspective of its development, as well as the development of its entities. In this way, an environmental school is created – deriving content/values inherent in the socio-cultural and natural environment, enriching the implementation of its functions.

A school in the community is an educational and didactic institution that becomes a center of social, cultural and educational animation. A kind of laboratory of new ideas for solutions to current rural problems. It connects the rural environment with a broad supra-local environment, opening new perspectives for the school, its entities and rural residents.

Keywords: educational environment, rural values, community school, school in the community

Wstęp

Szkoła wiejska funkcjonuje w specyficznym środowisku, którego tożsamość aksjologiczną określa struktura wartości. Składają się na nią:

- godność rolnika,
- ziemia,
- praca na roli,
- gospodarstwo rolne i domowe,
- rodzina wiejska,
- kultura ludowa,
- przyroda.

Urzeczywistnianie powyższych wartości przez uczniów stanowi źródło wiedzy, czynnik rozwijania myślenia, wyobraźni, pomysłowości, różnych umiejętności; zaangażowania w zmianę i kierowanie nią tu i teraz.

Uwzględnienie tych wartości w treściach procesu wychowawczo-dydaktycznego jest podstawą budowania szkoły środowiskowej. Ta struktura to źródło nabywania przez ucznia określonych kompetencji aksjologicznych stanowiących czynnik jego wielostronnego i integralnego rozwoju.

Integracja treści programowych z wartościami wiejskimi stwarza szansę rozwojową dla nauczycieli i szkoły wyrażającą się w poszukiwaniu nowych struktur programowych, celów, zadań, metod i form pracy. Tak rodzi się twórczość w szkole i twórczość szkoły środowiskowej. Twórcze wykorzystanie tych szans stanowi płaszczyznę, na której następuje rozwój kultury szkoły, która stoi u podstaw procesu przekształcania szkoły wiejskiej w szkołę twórczą. Rzecz w tym, by działania twórcze skierowane były również na rozwój środowiska społeczno- kulturowego poprzez podmiotowe działania uczniów, nauczycieli i rodziców na rzecz urzeczywistniania wartości wiejskich. W ten sposób szkoła zajmuje znaczące miejsce w środowisku lokalnym. Staje się twórczą szkołą w środowisku.

Szkoła w środowisku stanowi swego rodzaju inkubator nowych rozwiązań w życiu społeczno-kulturowym wsi. Wobec tego można ją określić jako centrum wypracowanych ofert, które stanowią innowacyjne rozwiązania dla istniejących problemów w różnych sferach funkcjonowania społeczności wiejskiej, na miarę wyzwań współczesności. Tego rodzaju szkoła staje się źródłem rozwoju myślenia twórczego, pomysłowości.

W konsekwencji powstają zasadnicze pytania:

- w jaki sposób budować koncepcję pedagogiczną szkoły środowiskowej i szkoły w środowisku w perspektywie urzeczywistniania wartości wiejskich?
- w jaki sposób ją wdrażać?
- jakie warunki muszą być spełnione, by szkoła środowiskowa i szkoła w środowisku wiejskim były szkołą twórczą?

Specyfika środowiska wychowawczego szkoły wiejskiej

Szkoła funkcjonująca w środowisku wiejskim musi uwzględniać, że stanowi ono specyficzny typ grupy/społeczności, której istotnym i definicyjnym składnikiem jest określone terytorium – przestrzeń przyrodnicza. Drugim elementem są mieszkańcy wykonujący zawód rolnika, ale też inne zawody, będący ze sobą w interakcjach generujących więzi społeczne. Niezwykle ważnym elementem konstytuującym tożsamość wsi są wartości wiejskie: godność rolnika, gospodarstwo domowe, gospodarstwo rolne, ziemia, rodzina wiejska, kultura ludowa, przyroda. Ich urzeczywistnianie stanowi podstawowy czynnik warunkujący budowanie społeczności wiejskiej¹.

Rozpatrując zagadnienie szkoły środowiskowej w odniesieniu do szkoły wiejskiej, przedmiotem uwagi jest środowisko wychowawcze. W ten sposób prowadzone analizy mieszczą się w pedagogice społecznej, socjologii wychowania i pedagogice szkolnej.

Według Heleny Radlińskiej środowisko to „zespół warunków, wśród których bytuje jednostka, i czynników kształtujących jej osobowość, oddziałujących stale lub przez dłuższy czas”². Autorka podkreśla wpływ środowiska na nasze wybory, decyzje, sposób zachowania się, styl życia itd.

Wśród składników środowiska H. Radlińska wyróżnia: przyrodę, warunki bytu wytworzone przez pracę ludzką i stosunki pomiędzy ludźmi z nich wynikające; osoby działające i reagujące na oddziaływanie różnorodnych czynników i wytwory ducha ludzkiego: wierzenia, naukę, literaturę, sztukę, przeżycia, nastawienia psychiczne. Do składników środowiska należy przeszłość na równi z teraźniejszością³.

Środowisko staje się środowiskiem wychowawczym, gdy podmiot wychowania wchodzi z nim w interakcję. Wówczas środowisko oddziałuje jako system bodźców wywołujących przeżycia psychiczne, określone działania, zachowania, u podstaw których znajdują się decyzje i wybory.

Stanisław Kowalski środowisko wychowawcze definiuje jako „społecznie kontrolowany, nastawiony na realizację celów wychowawczych system bodźców społecznych, kulturowych i przyrodniczych”⁴.

Najogólniej środowisko wychowawcze określam jako zespół warunków przyrodniczo-społeczno-kulturowych, wśród których bytuje jednostka i na których podstawie tworzony jest układ sytuacji wychowawczych powodujących rozwój człowieka – ucznia.

¹ J. Styk, *Role pedagogów i nauczycieli w kształtowaniu lokalnego kapitału społecznego na wsi. Refleksje socjologa* [w:] *Pedagog wobec wyzwań współczesności*, red. F.W. Wawro, Lublin 2010, s. 29.

² H. Radlińska, *Stosunek wychowawcy do środowiska społecznego. Szkice z pedagogiki społecznej*, Warszawa 1935, s. 29.

³ Zob. tamże, s. 30.

⁴ S. Kowalski, *Środowisko wychowawcze* [w:] *Polska pedagogika społeczna w latach 1945–2003*, t. I, red. M. Cichosz, Toruń 2004, s. 169.

W kontekście poruszanego w opracowaniu zagadnienia na szczególną uwagę zasługuje lokalne środowisko wychowawcze wsi, które można określić jako środowisko życia dziecka wiejskiego. Powstaje zasadnicze pytanie: co stanowi potencjał wychowawczy tego środowiska? Ogólna odpowiedź brzmi: wartości bliskie, określające jego tożsamość oraz wartości uniwersalne, nieprzemijające.

Integracja wartości wiejskich z zagadnieniami programowymi podstawą budowania szkoły środowiskowej

Szkoła wiejska, wykorzystując aksjologiczny potencjał wsi, ma szansę stać się szkołą środowiskową. U jej podstaw znajdować się powinna strategia integracji treści programowych z wartościami wiejskimi, wzbogacając pracę pedagogiczną o wartości uniwersalne. Do wartości wiejskich zalicza się: godność rolnika, przyrodę, ziemię, pracę na roli, gospodarstwo rolne i domowe, rodzinę, kulturę ludową.

Włączenie ich w proces wychowawczo-dydaktyczny stanowi czynnik zdobywania holistycznej wiedzy, różnego rodzaju umiejętności, dynamizowania, kształtowania i przejawiania postaw solidarności, odpowiedzialności, zaangażowania we własny rozwój i rozwój środowiska wsi.

W tej perspektywie powstaje zasadnicze pytanie: źródłem jakich celów, treści, sytuacji wychowawczo-dydaktycznych są poszczególne wartości wiejskie? Poniżej w skrótovej formie zostanie podjęta próba odpowiedzi na powyższe pytanie.

Godność rolnika stanowi w strukturze wartości wiejskich pierwszą wartość – punkt wyjścia w pracy pedagogicznej szkoły środowiskowej funkcjonującej w środowisku wiejskim oraz podstawę w działaniu szkoły dla środowiska.

Wpisuje się ona w godność człowieka, która stanowi „właściwość osoby ludzkiej, jej istotę i określa wielką wartość człowieka; jest wartością wartości; podstawowym nieporównywalnym z niczym dobrem rodziny ludzkiej. Konstytuują ją: świadomość, rozumność, wolność, dążenie do prawdy, odpowiedzialność, więź z Bogiem”⁵.

Wyróżnia się:

- godność osobową – daną przez Boga w akcie stworzenia na obraz i podobieństwo Boże; nieredukowalną, nieutralną;
- godność osobowościową – nabywaną w działaniach moralnie wartościowych; doskonałość utrwalaną w osobowości, jest wartością utracalną;
- godność zawodową – u jej podstaw znajduje się wartość pracy zawodowej i kompetencje, które ją warunkują⁶.

⁵ K. Chałas, *Wychowanie ku wartościom wiejskim jako szansa integralnego rozwoju wychowanka*, Lublin 2007, s. 141.

⁶ Szerzej na temat godności: K. Chałas, *Dydaktyka akademicka w uniwersytecie katolickim*, t. III: *Godność w kształceniu przyszłych nauczycieli*, Kraków 2023.

Podstawą godności rolnika jest praca na roli, ale należy zaznaczyć, że ma ona triadową strukturę. Stanowi ją: godność osoby rolnika, jego godność osobowościowa i godność zawodowa wypływająca ze specyfiki pracy na roli, która wymaga określonych kompetencji: wiedzy, umiejętności, cech charakteru, postaw – zwłaszcza odpowiedzialności.

Należy podkreślić, że „godność rolnika i jego pracy stanowi wielką wartość, nie może być poniżana ani deprecjonowana. Z tą godnością integralnie jest związana godność dziecka wiejskiego z tej racji, że jest dzieckiem rolnika, że jego życie upływa w środowisku agrarnym, że podejmuje ono w dzieciennych latach багаж obowiązków swych rodziców”⁷.

W powyższym kontekście powstaje struktura celów wychowawczo-dydaktycznych:

- poznanie przez ucznia wiedzy na temat godności rolnika, jej źródeł i funkcji, jaką pełni w jego życiu, życiu rodziny, społeczeństwa, narodu, państwa;
- zrozumienie istoty godności w aspekcie prorozwojowym;
- poszanowanie przez uczniów własnej godności, w tym godności dziecka wiejskiego oraz poszanowanie godności drugiego człowieka, w tym godności swoich rodziców i wszystkich rolników;
- rozwijanie swojej godności osobowościowej poprzez zaangażowanie w pomoc swoim rodzicom w pracy na roli na miarę swych możliwości oraz rzetelne i twórcze wykonywanie obowiązków;
- zaangażowanie w dynamizowanie rozwoju religijnego i duchowego oraz fizycznego, poznawczego, społecznego, moralnego i kulturowego w perspektywie budowania godności dziecka rolnika i godności rolnika;
- gotowość obrony godności rolnika i wartości jego pracy.

Przyroda najogólniej definiowana jest jako ogół rzeczy i zjawisk wszechświata, które powstają samoistnie, bez udziału człowieka. Określana jest mianem natury, obejmuje świat roślinny i zwierzęcy, z terenem, na którym się znajduje⁸.

Priorytetowym zadaniem człowieka/ucznia jest poznanie funkcji przyrody w jego życiu. Do tych funkcji należy zaliczyć:

- funkcję kulturowo-społeczną – wpływa na kulturę człowieka i jego życie społeczne; oddziałuje na sferę techniczno-gospodarczą, strukturę społeczną i wizję świata;
- funkcję integrującą/przyciągającą ku sobie – człowiek musi nabyć kompetencje poddania się logice funkcjonowania przyrody i współpracy z przyrodą;
- funkcję integralnego rozwoju człowieka – stanowi wartość warunkującą życie i zdrowie człowieka, źródło wiedzy i czynnik rozwijania zdolności poznawczych; czynnik integracji społecznej, czynnik rozwoju kulturowego, źródło wrażeń, doznań estetycznych, inspiruje do twórczości, czynnik rozwijania religijności, łączenia z Bogiem w dziękczynieniu za piękno, cud przyrody⁹.

⁷ K. Chałas, *Wychowanie ku wartościom wiejskim...*, s. 147.

⁸ Zob. *Słownik współczesnego języka polskiego*, t. 2, Warszawa 2001, s. 204.

⁹ Zob. szerzej, K. Chałas, *Wychowanie ku wartościom wiejskim...*, s. 111–114.

Należy podkreślić, że oddziaływanie przyrody na człowieka nie dzieje się bez jego osobowego udziału. Człowiek/uczeń musi na tę moc „wołania ku sobie” odpowiedzieć aktem woli, rozumu, uczuć, praktycznym działaniem.

W powyższym kontekście wyrasta podstawowe zadanie: włączyć wartość przyrody w proces wychowawczo-dydaktyczny. Realizacja powyższego zadania implikuje określone cele w zakresie wiedzy, umiejętności, postaw i zachowań. Do priorytetowych należą:

- poznanie i zrozumienie przez uczniów zjawisk zachodzących w przyrodzie; poprzez zdobywanie wiedzy w gotowej postaci, prowadzenie obserwacji i eksperymentów; odkrycie wartości przyrody;
- wzmacnianie w sobie solidarności z przyrodą, szacunku, podziwu dla jej piękna;
- rozwijanie w sobie umiejętności pomnażania zasobów przyrodniczych;
- zaangażowanie uczniów w działania na rzecz ochrony przyrody, ratowanie przed zniszczeniem.

Wartość przyrody jest związana z wartością ziemi, która jest warsztatem pracy rolnika, źródłem utrzymania jego rodziny (często jedynym źródłem) oraz produktów żywnościowych wyprodukowanych na szerszy rynek. Często określana jako ziemia rodzinna, dar pokoleń, miejsce urodzenia i pracy. W jej wartości kumulują się dwa dobra: dobro dziedziczne (ojcowizna) i dobro produkcyjne. Wartość ziemi można rozpatrywać w dwóch kategoriach: kulturowej i technologiczno-produkcyjnej.

Wychowawcza wartość ziemi wyraża się w dynamizowaniu uczuć człowieka/ucznia, zwłaszcza miłości do ziemi i jej poszanowaniu oraz integracji rodziny i budowaniu jej kultury.

Z wartości ziemi jak ze źródła wyrastają cele wychowawczo-dydaktyczne. Ich podstawowa struktura przedstawia się następująco:

- zrozumienie przez ucznia, że „ziemia stanowi źródło zabezpieczenia bytu i rozwoju człowieka żyjącego na niej i pracującego, jego rodziny, społeczności lokalnej, społeczeństwa oraz czynnik budowania ładu społecznego, obrony, narodu i państwa”¹⁰. Stąd stanowi wartość dla rodziny, społeczeństwa, kraju, świata; ma wartość globalną;
- zrozumienie „konieczności przywiązania do ziemi, mocnego zakorzenienia, racjonalnego gospodarowania, w którym pierwszeństwem stanie się jakość człowieka – rolnika – i dzieło rąk, a nie degradacja ziemi, łatwe jej wyzbywanie się za cenę utopijnego mirażu bogactwa”¹¹;
- poznanie zagrożeń dla ziemi;
- nabycie podstawowych umiejętności uprawy ziemi;
- przejawianie postawy miłości do ziemi, poszanowanie ziemi i tych, którzy na niej pracują;
- przejawianie postawy obrony ziemi przed wykroczeniami wobec daru ziemi.

¹⁰ Tamże, s. 230.

¹¹ Tamże, s. 234.

Dziecko wiejskie jest obserwatorem odniesienia bliskich do kolejnej wartości: pracy rolnika i wyraża swój stosunek do tej wartości. Należy przy tym podkreślić, że doświadcza trudu pracy, ale też zdobywa wiele kompetencji, jak również cnotę pracowitości. W powyższym kontekście wyrastają cele wychowawczo-dydaktyczne. Do priorytetowych należą:

- zrozumienie, że praca na roli jest wielką wartością dla ludzi, którzy ją wykonują, i ludzkości na kuli ziemskiej;
- zrozumienie, że wartość pracy na roli ma wartość czynu; jest związana z godnością człowieka, z godnością rolnika;
- poznanie i zrozumienie funkcji osobowej pracy rolnika – praca prowadzi do jego integralnego rozwoju i pełni człowieczeństwa;
- przejawianie postawy szacunku do pracy rolnika i jego trudu;
- zaangażowanie w pomoc rodzicom w pracy na roli oraz przejawianie postawy odpowiedzialności w realizacji podjętych/powierzonych zadań w perspektywie przestrzegania higieny i bezpieczeństwa pracy.

Wartość ziemi integralnie jest związana z wartością gospodarstwa rolnego. Wartość ta ogniskuje wiele innych wartości: rodzinę, pracę, ziemię, miłość, pożądane cechy charakteru, przedsiębiorczość, wartości ekonomiczne. Należy podkreślić, że „Tkwi w nim bogactwo wiedzy z zakresu technologii, mechanizacji rolnictwa, ekonomii, organizacji i zarządzania, kultury pracy”¹². Ta wewnętrzna struktura aksjologiczna implikuje następujące podstawowe cele wychowawczo-dydaktyczne:

- zaangażowanie uczniów w zdobywanie wiedzy „o charakterze interdyscyplinarnym, głównie z zakresu rolnictwa, ekonomii, mechanizacji, marketingu, zarządzania”¹³;
- zrozumienie istoty wartości gospodarstwa rolnego;
- kształtowanie w sobie „umiejętności wartościowania oraz projektowania i planowania działania”¹⁴;
- poszanowanie gospodarstwa rolnego jako wartości uniwersalnej;
- przejawianie gotowości w doskonaleniu i rozwoju gospodarstwa rolnego;
- krytyczne i racjonalne wartościowanie sytuacji występujących w rolnictwie w aspekcie szans, barier i rozwiązywania problemów.

Z gospodarstwem rolnym powiązane jest gospodarstwo domowe. Wiejskie gospodarstwo domowe definiowane jest jako „działania domowników mające na celu zaspokojenie ich potrzeb materialnych i niematerialnych, wynikające z uznanego systemu wartości”¹⁵.

W wartości gospodarstwa domowego jak w soczewce skupiają się wartość rodziny, więzi i relacje interpersonalne, budowanie wspólnoty rodzinnej, własna,

¹² Tamże, s. 122.

¹³ Tamże, s. 242.

¹⁴ Tamże, s. 243.

¹⁵ A. Hałasiewicz, A. Kaleta, *Rewitalizacja obszarów rustykalnych Europy*, t. 2: *Wiejskie gospodarstwo domowe*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1997, s. 10.

lecz właściwa hierarchia wartości, bezpieczeństwo rodziny, kultura rodziny, proces gospodarowania.

Powyżej wskazane elementy strukturalne implikują określone cele wychowawczo-dydaktyczne. Do priorytetowych należy zaliczyć:

- poznanie i zrozumienie przez uczniów istoty wartości gospodarstwa domowego;
- poszanowanie gospodarstwa domowego jako ważnej wartości;
- budzenie w sobie potrzeby i ambicji jego budowania w aspekcie coraz większej pomyślności, zaspokajania wielostronnych potrzeb materialnych, psychicznych, duchowych¹⁶;
- rozwijanie w sobie zdolności poznawczych i predyspozycji psychospołecznych – odwagi, wyobraźni, w tym wyobraźni technicznej, ryzyka, inwencji twórczej, zdolności myślenia analityczno-syntetycznego, zdolności intensywnego działania, umiejętności organizacyjnych, racjonalnego osądu rzeczywistości – celem jego rozwoju;
- zaangażowanie w działania w domowym gospodarstwie rodziców.

Gospodarstwo rolne i domowe stanowi przestrzeń życia i funkcjonowania rodziny wiejskiej pracującej na roli i utrzymującej się z tego rodzaju produkcji. Często ten typ rodziny wiejskiej określane jest jako tradycyjna rodzina chłopska. Ma ona swoją tożsamość i styl.

Integracja gospodarstwa rolnego, gospodarstwa domowego i rodziny jest podstawą procesu wychowawczego, wzorów wychowawczych, postaw, zachowań oraz treści edukacyjnych. Na uwagę w tym względzie zasługuje respektowanie i urzeczywistnianie własnej i właściwej hierarchii wartości prowadzącej do pełni człowieczeństwa, w której to hierarchii wartości wiejskie zajmują znaczące miejsce.

Należy podkreślić, że „Wartość rodziny wiejskiej wyraża się w wartości każdej rodziny oraz w specyfice tkwiącej w jej funkcjonowaniu w świecie agrarnym. Rodzina wiejska jest szczególną szkołą pracy, cnót społecznych i patriotycznych, źródłem kultury ludowej, przekazu historii i dziedzictwa oraz kultury religijnej. Poprzez wielopokoleniowość jest szczególną wspólnotą miłości – miłości często surowej i wymagającej, ale przez to o silnym ładunku wychowawczym”¹⁷.

Wartość rodziny wiejskiej „woła” o realizację celów i zadań wychowawczo-dydaktycznych. Do podstawowych należy zaliczyć:

- poznanie i zrozumienie przez uczniów istoty wartości rodziny wiejskiej;
- poznanie podstawowych funkcji rodziny;
- poznanie i zrozumienie roli rodziny w integralnym wychowaniu i rozwoju;
- przejawianie postawy szacunku wobec rodziców;
- rzetelne wywiązywanie się z obowiązków wobec rodziców;

¹⁶ K. Chałas, *Wychowanie ku wartościom wiejskim...*, s. 244.

¹⁷ Tamże, s. 130.

- „zaangażowanie uczniów w budowanie wspólnoty rodzinnej, jej kultury: odnoszenie się z szacunkiem do jej członków i wyrażanie uczuć miłości, budowanie prawidłowych relacji interpersonalnych, dbałość o miłą atmosferę; rzetelne wypełnianie obowiązków; zaangażowanie w proces rodziny na miarę swoich możliwości – wnoszenie twórczego wkładu w codzienne bycie z rodziną;
- wartościowanie siebie w aspekcie zaangażowania się w budowanie rodziny”¹⁸.

Człowiek żyje i rozwija się w określonej kulturze. W niej potwierdza swoje człowieczeństwo. Dziecko wiejskie doświadcza kultury ludowej, jej wartości. Ma szansę dzięki niej i poprzez tę kulturę wyrażać siebie i potwierdzać siebie, zdążając do integralnego rozwoju, do pełni człowieczeństwa¹⁹.

Według Leona Dyczewskiego kultura ludowa obejmuje całą kulturę społeczności wiejskiej, która tworzy się w międzyosobowych kontaktach i w określonej przestrzeni międzyludzkiej²⁰.

W perspektywie pedagogicznej należy podkreślić, że w „kulturze ludowej zawierają się zasady, reguły, wzory postępowania ludności wiejskiej, wytwory jej pracy oraz twórczość stanowiąca swoisty dorobek duchowy i materialny”²¹. Jest źródłem wiedzy, umiejętności i zachowań. W niej „tkwi siła »wołająca« wychowania do twórczego zaangażowania się w jej budowanie. Poprzez aksjotropizm zawartych w niej wartości sprowadza się ono do poszanowania i zachowania tradycji, zwyczajów, obyczajów, języka, religii, budowania więzi społecznych, troski o własny rozwój, rozwój rodziny oraz społeczności lokalnej we wszystkich sferach funkcjonowania – prywatnej, społecznej, gospodarczej, ekonomicznej, kulturalnej, religijnej – oraz zaangażowania się na miarę swoich możliwości na rzecz tego rozwoju”²².

Należy również podkreślić, że w kulturze ludowej tkwi źródło wartości estetycznych. Ich niepowtarzalne piękno „wzywa do uruchomienia sił twórczych w celu ich urzeczywistnienia poprzez kulturę ludową”²³, poprzez jej budowanie.

Wyrasta zatem konieczność włączenia w treści programowe szkoły wiejskiej zagadnień związanych z kulturą ludową. Struktura podstawowych celów kształcenia powinna obejmować:

- zrozumienie przez uczniów związków człowieka z kulturą;
- poznanie tożsamości kultury regionu i jej funkcji w życiu mieszkańców wsi oraz funkcji w szerszej skali – ponadlokalnej;

¹⁸ Tamże, s. 229.

¹⁹ Por. Jan Paweł II, *Przemówienie w UNESCO, Paryż 2.06.1980* [w:] *Wiara i kultura. Dokumenty, przemówienia i homilie*, Rzym–Lublin 1988, s. 55–58.

²⁰ Por. L. Dyczewski, *Kultura ludowa elementem istotnym tożsamości społeczeństwa polskiego*, „Twórczość Ludowa” 1994, nr 1–2.

²¹ K. Chałas, *Wychowanie ku wartościom wiejskim...*, s. 157.

²² Tamże, s. 164.

²³ Tamże.

- rozpoznawanie wartości tkwiących w kulturze ludowej swojego regionu i ich urzeczywistnianie;
- rozwijanie przez ucznia zainteresowań dziedzictwem duchowym i materialnym;
- zaangażowanie w podejmowanie twórczej działalności w aspekcie kreowania tożsamości kulturowej;
- gotowość obrony kultury ludowej i jej wartości;
- podjęcie trudu integracji kultury ludowej z nowoczesnością w perspektywie integralnego rozwoju własnej osoby i mieszkańców wsi.

W kontekście wartości wiejskich i celów wychowawczo-dydaktycznych wyrasta zadanie wzbogacania treści nauczanych przedmiotów zagadnieniami dotyczącymi:

- przyrody, jej osobliwymi występującymi w środowisku lokalnym;
- lokalnego dziedzictwa kultury, zwłaszcza kultury ludowej;
- organizacji gospodarstwa domowego i rolnego; funkcji, jaką pełnią, potencjału ekonomicznego, technicznego;
- funkcjonowania rodziny wiejskiej; jej funkcji, kultury, potencjału ekonomicznego; historii;
- godności rolnika i godności jego pracy;
- ziemi, głównego źródła pracy i życia mieszkańców wsi i szerszych społeczności.

Ważnym zagadnieniem w aspekcie dydaktycznym jest struktura zadań dydaktycznych. Nie może w niej zabraknąć zadań podporządkowanych:

- kształtowaniu umiejętności orientowania się w otaczającej rzeczywistości, tj.:
 - rozpoznania rzeczy i zjawisk;
 - opisu;
 - wyjaśniania;
 - wartościowania;
- projektowania i planowania;
- samokształcenia;
- animacji kulturowej i społecznej.

Szczególnego znaczenia nabierają umiejętności wartościowania w perspektywie aksjologicznej oraz projektowania nowych rozwiązań, planowania i wdrażania ich. Strategicznym celem staje się kształtowanie postawy krytycznej, racjonalnej, wyrażającej się w twórczych i śmiałych działaniach na rzecz rozwoju rodziny, gospodarstwa, kultury wsi²⁴.

Na zakończenie powyższych analiz należy podkreślić, że szkoła środowiskowa czerpie treści ze środowiska, u jej podstaw znajduje się strategia integracji treści programowych z wartościami tkwiącymi w środowisku społeczno-kulturowym i przyrodniczym wsi. Jest swego rodzaju „biorcą” wartości, które znajdują się w środowisku wiejskim w perspektywie rozwoju szkoły i jej podmiotów.

²⁴ Tamże, s. 242–243.

Szkoła w środowisku

Szkoła w środowisku to swego rodzaju „dawca” dla środowiska wiejskiego, dawca nowej wiedzy, „energii” motywowania do twórczej zmiany, animacji społeczno-kulturowej na rzecz rozwoju wsi i jej mieszkańców, instytucji społeczeństwa obywatelskiego, a przez to szkoły i jej podmiotów.

Należy zauważyć, co podkreśla J. Styk, że „Współczesne społeczności wiejskie zmieniły zarówno swoją strukturę, jak i funkcje. Przede wszystkim wieś stała się środowiskiem zróżnicowanym pod względem zawodu, wykształcenia, uczestnictwa w kulturze, pochodzenia przestrzennego, statusu społecznego, wyznaczonej religii, światopoglądu, systemu wartości, wzorów zachowań i stylu życia jej mieszkańców”²⁵.

Ten sam autor uważa, że „Dzisiejsza szkoła na obszarach wiejskich [...] stanowi niekiedy jedyną lokalną placówkę kultury. Trudności jej funkcjonowania wynikają nie tylko z niedostatku środków i niedoinwestowania, lecz także z braku zainteresowania jej działalnością środowiskową zarówno ze strony mieszkańców, jak i nauczycieli”²⁶.

Rozpatrując szkołę wiejską w środowisku, należy zaznaczyć, że w latach 30. XX w. szkoły wiejskie oraz ich nauczyciele spełniali istotną rolę w rozwoju świadomości narodowej i klasowo-zawodowej rolników/chłopów. Jak zauważa J. Styk, „Przekształciły ich z parafian – mieszkańców wsi i parafii – izolowanych od szerszych kontekstów społeczno-przestrzennych, w chłopów – obywateli, świadomych i pełnoprawnych członków narodu oraz państwa.

Równie istotne okazały się funkcje nauczycieli skierowane do wewnątrz społeczności wiejskiej. Szkoła okazała się jedną z pierwszych instytucji społecznych w procesie instytucjonalizacji społecznych w kierunku od więzi wspólnoty do więzi o charakterze urzeczywistnionym. Chodziło nie tylko o funkcję socjalizacyjną i edukacyjną, w których szkoła zaczęła wspomagać rodzinę, lecz także o to, że swoimi wpływami obejmowała wszystkich mieszkańców w swoim rejonie działania”²⁷.

W swych postawach i zachowaniach profesjonalnych nauczyciele nie mogą ograniczać się do działań wychowawczo-dydaktycznych prowadzonych w szkole. W ich etosie zawodowym poczesne miejsce powinna zajmować idea społeczeństwa wyrażająca się w działaniach prorozwojowych w aspekcie tożsamości wsi, integracji społeczno-kulturowej, budowania społeczeństwa obywatelskiego.

Realizacja strategii „szkoły w środowisku” jest uzasadniona wieloma względami:

- potrzebą budowania nauczycielskich wzorów osobowych godnych naśladowania;
- powiększania w środowisku liczby liderów i animatorów życia społeczno-kulturowego;

²⁵ J. Styk, *Role pedagogów i nauczycieli...*, s. 34.

²⁶ Tamże, s. 35.

²⁷ Tamże, s. 31–32.

- potrzebą przygotowania dzieci i młodzieży/uczniów do aktywnego uczestnictwa w życiu społeczności lokalnych i perspektywicznego, twórczego budowania tożsamości poprzez urzeczywistnianie wartości wiejskich i łączenia ich z wartościami uniwersalnymi;
- potrzebą kształcenia uczniowskich, aktywnych postaw i umiejętności pełnienia funkcji w strukturach organizacyjnych.

W konsekwencji szkoła w środowisku pełnić powinna określone funkcje. Do głównych należą:

- diagnostyczna;
- inspiracyjna;
- animacyjna;
- koordynacyjna;
- konsultacyjna.

Powinna stać się swego rodzaju instytucją, która bacznie obserwuje zachodzące przemiany w życiu i działalności mieszkańców, identyfikować i diagnozować problemy, angażować uczniów do ich rozwiązywania, proponować mieszkańcom wsi rozwiązanie problemów i twórczo wspomagać w ich wdrażaniu.

Funkcja diagnostyczna sprowadza się będzie do prowadzenia sondażu diagnostycznego występujących problemów w życiu i funkcjonowaniu wsi – jej mieszkańców, rodzin uczniów. Wyniki tej diagnozy stanowią cele i zadania do realizacji przez nauczycieli i uczniów, a w zasadzie przez uczniów pod kierunkiem nauczycieli. Istotnym warunkiem rozwiązania zdiagnozowanych problemów jest inspiracja uczniów, ich rodzin, całej społeczności wiejskiej do podjęcia realizacji wytyczonych celów i zadań. W tym wyraża się funkcja inspirująca. Wiodące pytanie, które wyrasta przed nauczycielami i uczniami, brzmi: w jaki sposób zainspirować środowisko społeczne do wspólnego podjęcia zadań celem rozwiązania problemów?

Z funkcją inspirującą integralnie jest związana funkcja animacyjna. Sprowadza się ona do ożywiania środowiska wiejskiego, dynamizowania jego działań celem wspólnego rozwiązania problemów, budowania nowej i lepszej rzeczywistości społeczno-kulturowej, mechaniczno-gospodarczej, technicznej, ekonomicznej. W procesie animacji istotnym czynnikiem jest prezentacja pomysłów rozwiązania problemów opracowanych przez uczniów pod kierunkiem nauczycieli. Powinny one być traktowane jako wstępne propozycje, które będą wspólnie doskonalone z mieszkańcami wsi. To pierwsze zderzenie się z propozycjami rozwiązań stanowi istotny czynnik animujący do budowania nowej i lepszej rzeczywistości w perspektywie innowacyjnej.

Drugim kierunkiem działań szkoły w środowisku jest budowanie oferty w aspekcie rozwoju społeczności lokalnej wsi. W tym zakresie szkoła staje się swego rodzaju instytucją naukowo-racjonalizatorską. Jej działania powinny koncentrować się na integracji najnowszej wiedzy, odkryć, rozwiązań z wartościami wiejskimi.

Chodzi głównie o odpowiedź na pytania: jakie innowacje wprowadzić w codzienne życie mieszkańców wsi, by głębiej urzeczywistniali wartości wiejskie i łączyli je z wartościami uniwersalnymi?

Pytanie to implikuje problemy szczegółowe:

- z jaką ofertą wyjść do mieszkańców w zakresie pomnażania zasobów przyrodniczych i ich ochrony?
- jakie oferty zaproponować w zakresie uprawy gleby, by przynosiła obfity plon?
- jakie zaproponować racjonalizatorskie rozwiązania w gospodarstwie domowym i rolnym?
- jakie oferty przedstawić rodzinom, by wzmacniały swoje funkcje?
- w jaki sposób włączyć się w budowanie kultury ludowej poprzez wypracowane w szkole rozwiązania?
- jaką ofertę przedstawić w celu poszanowania godności rolnika i jego pracy?

Odpowiedzi na powyższe pytania kumulują się w poszukiwaniu metod i form budowania kapitału społecznego w perspektywie społeczeństwa obywatelskiego.

U podstaw odpowiedzi na powyższe i podobne bardziej szczegółowe pytania znajduje się działalność eksperymentalna (zwłaszcza w zakresie przyrody), działalność projektowa, ekspozycyjna.

Wdrażanie nowych rozwiązań w społeczności wiejskiej wymaga koordynowania działań. Wiąże się to z monitorowaniem wdrażanych rozwiązań, współpracą między szkołą a społecznością lokalną – prowadzenie przez szkołę i jej podmioty.

W ten sposób młodzi ludzie, uczniowie pod kierunkiem nauczycieli stają się aktywnymi podmiotami swojej wsi, w której żyją i funkcjonują.

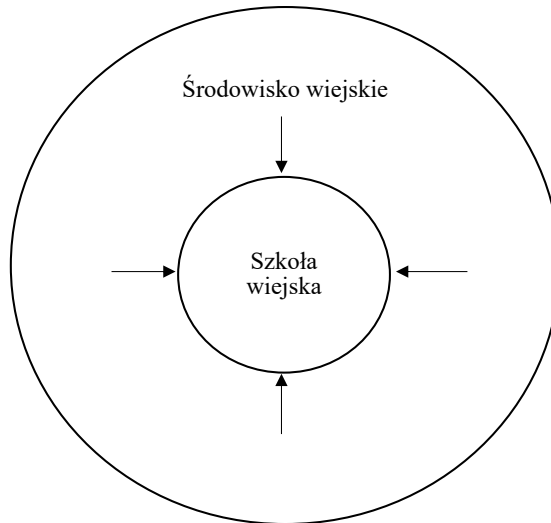
Szkoła przekształca się ze szkoły pełniącej tylko wyznaczone jej funkcje (wychowawczą, dydaktyczną, kulturotwórczą, opiekuńczą) w szkołę rozwijającą i budującą kapitał społeczno-kulturowy wsi i do tego zadania czynnie przygotowującą uczniów. Można ją ogólnie określić jako „inkubator innowacyjności” i na tej płaszczyźnie działań realizującą swoje „klasyczne funkcje”.

Podsumowanie

Zależności zachodzące między szkołą wiejską a środowiskiem celem kształtowania szkoły środowiskowej i szkoły w środowisku można przedstawić na następujących schematach:

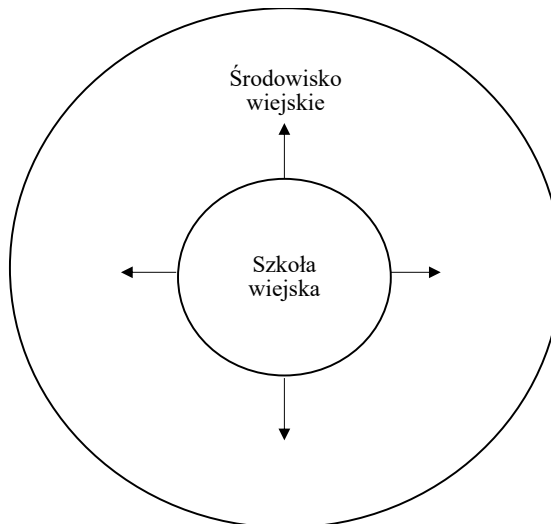
Podstawowym warunkiem realizacji dwóch strategii rozwojowych szkoły wiejskiej i jej podmiotów jest zaangażowany nauczyciel, który potrafi wykorzystać środowisko wiejskie i tkwiące w nim wartości do rozwoju własnego, uczniów, szkoły i środowiska lokalnego. U podstaw rozwoju szkoły znajdują się zatem wartości wiejskie – godność rolnika, ziemia, praca na roli, gospodarstwo rolne i domowe, rodzina wiejska, kultura ludowa, przyroda; innowacyjna działalność pedagogiczna

w aspekcie integracji treści programowych z powyższymi wartościami, działania podmiotów szkoły na rzecz budowania kapitału społeczno-kulturowego wsi i zaangażowanie w ten proces jej mieszkańców.

Schemat 1. Szkoła wiejska a środowisko wiejskie – czerpanie z treści wartości środowiska wiejskiego

Źródło: opracowanie własne.

Schemat 2. Szkoła wiejska a środowisko wiejskie – „dawca” dla środowiska wiejskiego

Źródło: opracowanie własne.

Ważną kwestią w tym względzie jest integracja społeczna podmiotów szkoły w wymiarach: kulturowym, normatywnym, komunikatywnym, funkcjonalnym. Musi być ona celem, zadaniem, ale też efektem.

Bibliografia

- Chałas K., *Dydaktyka akademicka w uniwersytecie katolickim*, t. III: *Godność w kształceniu przyszłych nauczycieli*, Kraków 2023.
- Chałas K., *Wychowanie ku wartościom wiejskim jako szansa integralnego rozwoju wychowanka*, Lublin 2007.
- Dyczewski L., *Kultura ludowa elementem istotnym tożsamości społeczeństwa polskiego*, „*Twórczość Ludowa*” 1994, nr 1–2.
- Hałasiewicz A., Kaleta A., *Rewitalizacja obszarów rustykalnych Europy*, t. 2: *Wiejskie gospodarstwo domowe*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1997.
- Jan Paweł II, *Przemówienie w UNESCO, Paryż 2.06.1980* [w:] *Wiara i kultura. Dokumenty, przemówienia i homilie*, Rzym–Lublin 1988.
- Kowalski S., *Środowisko wychowawcze* [w:] *Polska pedagogika społeczna w latach 1945–2003*, t. I, red. M. Cichosz, Toruń 2004.
- Radlińska H., *Stosunek wychowawcy do środowiska społecznego. Szkice z pedagogiki społecznej*, Warszawa 1935.
- Słownik współczesnego języka polskiego*, t. 2, Warszawa 2001.
- Styk J., *Role pedagogów i nauczycieli w kształtowaniu lokalnego kapitału społecznego na wsi. Refleksje socjologa* [w:] *Pedagog wobec wyzwań współczesności*, red. F.W. Wawro, Lublin 2010.